

MAKTAB TA'LIMI SIFATINI BOSHQARISHNING ME'YORIY-HUQUQIY VA METODIK ASOSLARI

Jurayev Asqarali Alisherjon o'g'li,

*A. Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy institutining
mustaqil tadqiqotchisi askarjuraev@gmail.com*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19045458>

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktab ta'limi sifatini boshqarishning me'yoriy-huquqiy va metodik asoslari tizimli tahlil qilinadi. Ilmiy maqolaning maqsadi me'yorlar, institutsional mas'uliyat va metodik mexanizmlar uyg'unligini asoslashdir. Metodlar sifatida normativ tahlil, qiyosiy yondashuv va konseptual modellash tirish qo'llandi. Natijada sifat boshqaruvining integrativ modeli hamda amaliy tatbiq yo'nalishlari taklif etildi. Umumiy o'rta ta'lim tizimini modernizatsiya qilish sharoitida boshqaruvning natijaga yo'naltirilgan modeli, strategik rejalashtirish, monitoring va baholash mexanizmlarining institutsional asoslari ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: maktab ta'limi sifati, sifatini boshqarish, me'yoriy-huquqiy asos, metodik asos, monitoring, ichki baholash, tashqi baholash.

Нормативно-правовые и методические основы управления качеством школьного образования

Джураев Аскар Алишерджон угли,
независимый исследователь Национального
института педагогического мастерства
имени А. Авлони

Аннотация: В данной статье проводится системный анализ нормативно-правовых и методических основ управления качеством школьного образования. Целью научной статьи является обоснование взаимосвязи норматив-

ных требований, институциональной ответственности и методических механизмов. В качестве методов исследования были применены нормативный анализ, сравнительный подход и концептуальное моделирование. В результате предложена интегративная модель управления качеством, а также определены векторы ее практической реализации. В условиях модернизации системы общего среднего образования научно обоснованы институциональные основы модели управления, ориентированной на результат, стратегического планирования, а также механизмов мониторинга и оценки.

Ключевые слова: качество школьного образования, управление качеством, нормативно-правовая основа, методическая основа, мониторинг, внутренняя оценка, внешняя оценка.

Regulatory-legal and methodological foundations of quality management in school education

Jurayev Asqarali Alisherjon ogli,
Independent Researcher at the
A. Avloni National Institute
of Pedagogical Mastery

Abstract: This article provides a systematic analysis of the regulatory and methodological foundations of quality management in school education. The aim of the study is to examine the

interaction between regulatory requirements, institutional responsibility, and methodological mechanisms. Normative analysis, a comparative approach, and conceptual modeling were employed as the main research methods. As a result, an integrative model of quality management is proposed, and the key directions for its practical implementation are identified. In the context of modernizing the general

secondary education system, the institutional foundations of a results-oriented management model, strategic planning, and monitoring and evaluation mechanisms are scientifically substantiated.

Keywords: *quality of school education, quality management, regulatory framework, methodological framework, monitoring, internal evaluation, external evaluation.*

Yangi O'zbekiston taraqqiyotining zamonaviy bosqichida umumiy o'rta ta'lim tizimini institutsional va konseptual jihatdan modernizatsiya qilish davlat siyosatining strategik ustuvor yo'nalishi sifatida namoyon bo'lmoqda. Maktab ta'limi sifati masalasi pedagogika va ta'lim boshqaruvi fanlarida nafaqat natijadorlikni o'lchash, balki ta'lim jarayonining me'yoriy legitimligi, metodik ta'minlanganligi va boshqaruv qarorlarining asoslanganligi bilan ham belgilanadigan murakkab hodisa sifatida talqin qilinadi. Sifatni boshqarish bo'yicha ilmiy adabiyotlarda "sifat" ko'pincha ta'lim natijalari, resurslar va jarayonlar integratsiyasi sifatida ko'riladi; biroq maktab amaliyotida ushbu integratsiya turli darajadagi me'yoriy talablar, metodik xizmatlar, baholash tizimlari va rahbarlik qarorlari o'rtasidagi moslashuv darajasiga bog'liq bo'lib qolmoqda. Shu sababli sifatni boshqarishning me'yoriy-huquqiy va metodik asoslarini bir butun tizim sifatida ko'rib chiqish dolzarb ilmiy muammoga aylanadi, chunki normativ talablar amaliy metodik mexanizmlarga "o'tmasa", boshqaruv deklarativ tus oladi, metodik yangilanishlar esa institutlararo mas'uliyat bilan mustahkamlanmasa, barqaror natija bermaydi.

Maktab ta'limi sifatini boshqarishning muammosi shundaki, maktab ta'limi sifatini boshqarish bo'yicha mavjud yondashuvlarda ko'pincha ikki yo'nalish bir-biridan ajratib tahlil qilinadi: bir tomonda me'yoriy-huquqiy tartibga solish, ikkinchi tomonda metodik qo'l-

lab-quvvatlash va baholash texnologiyalari. Natijada maktab darajasidagi boshqaruv amaliyoti uchun normativ talablarni operatsion ko'rsatkichlarga aylantirish, metodik xizmatni ichki nazorat va monitoring bilan bog'lash, tashqi baholash natijalarini o'quv jarayonini takomillashtirishga yo'naltirish kabi masalalarda konseptual bo'shliq yuzaga keladi. Ilmiy bo'shliq aynan shu nuqtada ko'rinadi: me'yoriy-huquqiy normalarning metodik mexanizmlar orqali bajarilishi va sifat indikatorlarining boshqaruv sikliga integratsiyasi yetarlicha tizimlashtirilmagan. Mazkur maqola ushbu bo'shliqni to'ldirishga, ya'ni sifatni boshqarishning huquqiy-meyoriy maydoni va metodik-amaliy mexanizmlari o'rtasida integrativ bog'lanishni konseptual asoslashga qaratiladi.

Maqolaning maqsadi maktab ta'limi sifatini boshqarishning me'yoriy-huquqiy va metodik asoslarini tizimli tahlil qilish, ularning o'zaro muvofiqlashuv tamoyillarini aniqlash hamda integratsiyalashgan boshqaruv modelini asoslashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar ko'zda tutiladi: birinchidan, ta'lim sifati boshqaruvida me'yoriy-huquqiy tartibga solishning funksional rolini konseptual aniqlashtirish, ikkinchidan, metodik xizmat ko'rsatishlar va baholash tizimlarining boshqaruvdagi o'rnini tizimlashtirish, uchinchidan, ichki va tashqi baholash, monitoring va metodik xizmat o'rtasidagi integratsiya mexanizmlarini aniqlash, to'rtinchidan, maktab darajasida qo'llash mumkin bo'lgan integrativ modelni

taklif etish va uning amaliy implikatsiyalarini ko'rsatish. Tadqiqot nazariy jihatdan ta'lim sifatini boshqarishning "norma-jarayon-natija" zanjiriga tayangan holda, amaliy jihatdan esa maktab boshqaruvining dalillarga asoslangan qaror qabul qilish tamoyiliga tayangan holda yuritiladi [1; 2].

Tadqiqot metodologiyasi tizimli yondashuvga asoslanadi, chunki maktab ta'limi sifati boshqaruvi ko'p darajali va ko'p subyektli tizim bo'lib, unda huquqiy normalar, institutsional vakolatlar, metodik ta'minot, baholash amaliyotlari hamda resurslarni taqsimlash jarayonlari o'zaro bog'langan holda ishlaydi. Shu sababli tadqiqotda normativ-huquqiy tahlil usuli qo'llanib, ta'lim sifatini boshqarishga daxldor hujjatlar mazmuni "talablar, vakolatlar, javobgarlik va mexanizmlar" kesimida talqin qilindi. Normativ tahlil me'yoriy matnlarning faqat deklarativ qismiga emas, balki ularning ijro mexanizmlarini belgilovchi bandlariga e'tibor qaratish imkonini berdi, bu esa "norma"ning amaliy "jarayon"ga aylanish shartlarini ko'rsatishda muhim bo'ldi [3; 4].

Ikkinchi metod sifatida qiyosiy tahlil tanlandi, chunki maktab ta'limi sifatini boshqarish konsepsiyalari xalqaro tajribada turli institutlar va baholash tizimlari orqali shakllangan. Qiyosiy yondashuv orqali sifatni boshqarishning umumiy tamoyillari, xususan, standartlarga tayanganlik, baholashning ishonchligi, monitoringning uzluksizligi va metodik qo'llab-quvvatlashning differensialligi kabi mezonlar aniqlashtirildi. Ushbu yondashuvning maqsadga muvofiqligi shundaki, u me'yoriy tartibga solish bilan metodik xizmat ko'rsatishlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatadigan "institutsional dizayn" elementlarini ajratib olishga yordam beradi [5; 6].

Uchinchi metod sifatida konseptual modelashtirish qo'llanildi. Modellashtrishda sifatni boshqarish jarayoni kirish resurslari, jarayonni tashkil etish, natijalarni baholash, tahlil va

takomillashtirish sikli sifatida qayta qurildi hamda har bir bosqichda me'yoriy-huquqiy talablar va metodik mexanizmlar qanday "tutashishi" lozimligi asoslandi. Model ishlab chiqishda ta'lim boshqaruvida qaror qabul qilishning dalillarga asoslanganligi, ya'ni baholash va monitoring natijalarini metodik rejalashtirish hamda resurslarni taqsimlashga bog'lash tamoyili markaziy o'rin egalladi [7; 8]. Empirik ma'lumotlar yig'ish alohida tadqiqot dizaynini talab qilishi sababli, mazkur maqola asosan nazariy-analitik xarakterda bo'lib, normativ matnlar va ilmiy manbalar tahlili asosida xulosalar ishlab chiqildi.

Ilmiy maqola natijalari birinchi navbatda maktab ta'limi sifatini boshqarishda me'yoriy-huquqiy asosning funksional xaritasini aniqlashtirdi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, me'yoriy tartibga solish sifatni boshqarishda uchta asosiy funksiyani bajaradi: legitimlashtirish, ya'ni ta'lim sifati bo'yicha talab va mezonlarni qonuniy asosga qo'yish; institutsionallashtirish, ya'ni subyektlar vakolatini, javobgarligini va o'zaro hamkorlik chegaralarini belgilash; hamda ijro mexanizmlarini yo'lga qo'yish, ya'ni baholash, monitoring, ichki nazorat, metodik xizmat va kadrlar rivojlanishi kabi jarayonlarning minimal standartlarini mustahkamlash. Ushbu uchlik bir-biridan ajralganda boshqaruvning samaradorligi pasayadi: faqat legitim talablar mavjud bo'lib, ijro mexanizmlari aniq belgilanmasa, sifat "maqsad" sifatida qoladi; aksincha, metodik tashabbuslar normativ javobgarlik bilan bog'lanmasa, ularning barqarorligi kafolatlanmaydi.

Ikkinchi natija sifatida metodik asoslar sifatni boshqarishning "ijrochi" qismi ekanligi, biroq u faqat didaktik tavsiyalar majmui emasligi asoslandi. Metodik asoslar mazmunan uch qatlamdan iborat ekanligi aniqlashtirildi: o'quv jarayonini loyihalash va amalga oshirish bo'yicha metodik yechimlar; o'qituvchilarni kasbiy rivojlantirish va refleksiv tahlil

lini qo'llovchi mexanizmlar; hamda baholash natijalarini o'qitish strategiyalariga tarjima qiluvchi tahliliy-amaliy vositalar. Aynan uchinchi qatlam, ya'ni baholashni metodik qarorlar bilan bog'lash amaliyoti ko'p hollarda yetarlicha yo'lga qo'yilmagani natijasida **monitoring hisobot**, metodik ish esa **rejaga** aylanib qolishi xavfi mavjudligi ko'rsatildi.

Uchinchi natija ichki va tashqi baholash tizimlari o'rtasidagi funksional muvozanatga taalluqlidir. Tahlil natijasida tashqi baholashning asosiy vazifasi tizim darajasida standartlarga moslikni tekshirish, resurslar va natijalar o'rtasidagi nomutanosibliklarni aniqlash hamda umumiy siyosiy-ma'muriy qarorlar uchun dalil bazasini yaratish ekanligi, ichki baholash esa maktab darajasida o'quv jarayoni sifatini doimiy yaxshilashga xizmat qilishi aniqlashtirildi. Natijada sifatni boshqarish uchun muhim shart sifatida ikki baholash turining "ma'lumotlar aylanishi" mexanizmi asoslandi: tashqi baholashdan olingan xulosalar maktabning ichki tahlil jarayoniga kirishi, ichki baholash natijalari esa metodik rejalashtirish va o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash bilan yakunlanishi lozim. Agar bu aylanish uzilsa, tashqi baholash jazolovchi signallarga, ichki baholash esa formalistik o'zini o'zi hisobot qilishga aylanadi.

To'rtinchi natija sifatida me'yoriy-huquqiy va metodik xizmatlarni birlashtiruvchi integrativ model taklif etildi. Modelga ko'ra, sifatni boshqarish sikli to'rtta uzviy bo'g'indan iborat: me'yoriy talablarni operatsion ko'rsatkichlarga tarjima qilish; monitoring va baholash orqali dalillarni yig'ish; tahlil asosida metodik va boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish; hamda amalga oshirish natijalarini qayta baholash orqali takomillashtirish. Ushbu modelda maktab rahbariyati, metodik birlashmalar va o'qituvchilar o'rtasidagi mas'uliyatlar "qaror-dalil-amal" mantiqiga ko'ra taqsimlanadi: rahbariyat ko'rsatkichlar va resurslar uyg'unligini ta'minlaydi, metodik xizmat baholash natijalarini

o'qitish strategiyalariga aylantiradi, o'qituvchi esa sinf darajasida pedagogik yechimlarni moslashtiradi. Natija sifatida sifatni boshqarishning huquqiy legitimligi metodik ijro bilan, metodik innovatsiya esa normativ javobgarlik bilan mushtakmlanadigan yaxlit tizim shakllantiriladi.

Olingan natijalar ta'lim sifatini boshqarishning zamonaviy nazariyalarida ilgari surilgan "standartlar, baholash va takomillashtirish" triadasi bilan mos keladi, biroq maqola ushbu triadani aynan me'yoriy-huquqiy va metodik integratsiya nuqtai nazaridan chuqurlashtiradi. Xususan, ta'lim boshqaruvining sifatga yo'naltirilganligi ko'pincha maqsad va indikatorlar darajasida ko'rsatiladi, ammo indikatorlarning maktab ichki metodik ishiga "tarjima" qilinishi konseptual jihatdan yetarli ochilmaydi. Ushbu maqolada taklif etilgan model indikatorlarni metodik qarorlar bilan bog'lashni markaziy bo'g'in sifatida ko'radi, bu esa sifatni boshqarishda formalizm xavfini kamaytiradi. Bunday yondashuv Demingning uzluksiz takomillashtirish sikli bilan uyg'un, biroq ta'lim sohasida u normativ legitimlik talabini ham hisobga olishi bilan farqlanadi [8]. Deming yondashuvida sifat asosan jarayonlarning boshqarilishi orqali ta'minlansa, ta'limda jarayonlar bir vaqtning o'zida huquqiy me'yorlar va pedagogik erkinlik o'rtasidagi muvozanatda mavjud bo'ladi; shu bois "**norma-jarayon-natija**" zanjiri boshqaruvni realistlik qiladi.

Natijalar UNESCO tomonidan ilgari surilgan ta'lim sifati konsepsiyasidagi "**kirish-jarayon-natija**" tasnifi bilan ham mushtarakdir, biroq ushbu maqola kirish resurslarining o'zi yetarli emasligini, resurslarning metodik boshqaruv orqali natijaga aylanishi uchun normativ vakolat va javobgarlik aniq belgilanishi zarurligini ko'rsatadi [6]. UNESCO yondashuvi sifatni ko'p o'lchovli tushuncha sifatida talqin qilib, resurslar va tenglik masalalariga e'tibor qaratadi; bizning tahlilda esa aynan maktab darajasidagi boshqaruv sikliga urg'u berilib,

baholash ma'lumotlarining metodik amaliyotga qayta kirishi **“sifat mexanizmi”**ning yuragi sifatida asoslanadi. Bu farq metodik xizmatning faqat qo'llanmalar yoki seminarlar shaklida emas, balki ma'lumotga tayangan tahlil va qayta rejalashtirish amaliyoti sifatida ko'rilishini talab qiladi.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi mamlakatlari ta'lim boshqaruvi adabiyotlarida sifatni boshqarish ko'pincha boshqaruv funksiyalari, nazorat va monitoring tizimlari bilan bog'liq holda yoritiladi. Xususan, ta'lim menejmenti bo'yicha tadqiqotlarda monitoringning axborot bazasi sifatidagi roli ta'kidlanadi, biroq monitoring natijalarining metodik qarorlarga integratsiyasi amaliy darajada institutsional mexanizmlar bilan har doim ham mustahkamlanmaydi [7]. Ushbu maqola aynan shu zaif bo'g'inni ko'rsatadi: monitoringning mavjudligi avtomatik tarzda sifatni oshirmaydi, agar u metodik xizmatning rejalashtirish, o'qituvchi amaliyotini tahlil qilish va kasbiy rivojlanish trayektoriyalarini belgilash jarayonlari bilan bog'lanmasa. Potashnik tomonidan ta'lim muassasasini boshqarishdagi sifat kategoriyasi ko'p jihatdan boshqaruvning rejalashtirish va nazorat funksiyalariga bog'lanadi [3]; bizning natijalar ushbu pozitsiyani rivojlantirib, nazoratning **“tekshiruv”** emas, **“takomillashtirishga xizmat qiluvchi tahlil”** sifatidagi metodik vositalarini huquqiy va institutsional jihatdan mustahkamlash zarurligini asoslaydi. Ya'ni nazoratning maqsadi moslashuv va rivojlantirish bo'lsa, u holda metodik xizmatning vakolati, resursi va mas'uliyati ham aniq belgilanishi kerak.

O'zbekiston ta'lim tizimi bo'yicha ilmiy manbalarda ta'lim sifatini oshirish, kadrlar salohiyati va metodik xizmatni modernizatsiya qilish masalalari alohida yo'nalish sifatida ko'tarilgan. Xususan, ta'lim boshqaruvi va pedagogik texnologiyalar bo'yicha ishlarda sifatni ta'minlashda metodik yondashuvlarning amaliy ahamiyati ko'rsatiladi [4; 2]. Mazkur

maqola ushbu yondashuvlarni integratsiyalashtirish boshqaruv mantiqiga joylashtiradi: metodik ta'minot sifati oshishi uchun u ichki baholash natijalariga tayanishi, ichki baholash esa me'yoriy ko'rsatkichlar va standartlar bilan moslashgan bo'lishi lozim. Shuningdek, maktab darajasida metodik birlashmalar ko'pincha mavzuli rejalashtirish bilan cheklanib qolishi mumkin; biz taklif qilgan modelda esa metodik birlashma baholash ma'lumotlarini tahlil qiladigan va aniq o'qitish strategiyalarini ishlab chiqadigan analitik markaz sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuv Hattie tomonidan ta'lim natijalariga ta'sir etuvchi omillarni dalillarga tayangan holda ajratish g'oyasi bilan hamohang: metodik qarorlar “yoqimli” yoki “an'anaviy” bo'lgani uchun emas, balki o'quvchi o'rganishiga ta'siri dalillar bilan ko'ringani uchun tanlanishi kerak [5]. Biroq Hattie yondashuvi ko'proq sinf darajasidagi pedagogik samaradorlikka qaratilgan bo'lsa, bizning natijalar bu samaradorlikni yuzaga chiqaradigan boshqaruv infratuzilmasi, ya'ni me'yoriy va metodik mexanizmlar uyg'unligiga urg'u beradi.

Xalqaro ta'lim sifatini baholash amaliyotlarida ham tashqi baholashning maktab ichki rivojlanishiga ta'siri bahsli masala bo'lib qolmoqda. Ba'zi tadqiqotlarda tashqi baholash tizimlari “hisobotdorlik bosimi”ni kuchaytirib, tor ko'rsatkichlarga yo'naltirib qo'yishi mumkinligi qayd etiladi [9]. Shu nuqtai nazardan, bizning natijalar tashqi va ichki baholash o'rtasida ma'lumotlar aylanishi mexanizmini alohida ajratib ko'rsatgani bilan muhim: tashqi baholash signal beradi, ichki baholash esa ushbu signalni metodik harakatga aylantiradi. Agar tashqi baholash ichki metodik qo'llab-quvvatlash bilan birga ishlamasa, maktablar moslashuvchan takomillashtirish o'rniga faqat ko'rsatkichni “yaxshilash”ga urinishi ehtimoli ortadi. Shu sababli me'yoriy-huquqiy asosda baholash natijalaridan foydalanishning rivojlantiruvchi mexanizmlari, xususan, meto-

dik yordam, konsultativ qo'llab-quvvatlash va resurslarni qayta taqsimlash kabi choralarning institutsional kafolatlari muhim hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, maktab ta'limi sifatini boshqarishning me'yoriy-huquqiy va metodik asoslari o'zaro ajralmas tizim ekani konseptual jihatdan asoslandi hamda ularning integratsiyasi sifat boshqaruvining samaradorligini belgilovchi hal qiluvchi omil sifatida ko'rsatildi. Mazkur tadqiqot ta'lim sifatini boshqarishning me'yoriy-huquqiy talablarini doimiy monitoring va obyektiv baholash instrumentlari bilan uzviy integratsiyalash zaruratini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Boshqaruv faoliyatini optimallashtirish maqsadida taklif etilgan **“natijaga yo'naltirilgan boshqaruv sikli”** maktab tizimida strategik rejalashtirishning konseptual poydevori bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijasida me'yoriy-huquqiy tartibga solishning legitimlashtirish, institutsionallashtirish va ijro mexanizmlarini belgilash funksiyalari aniqlashtirildi, metodik asoslar

esa baholash natijalarini pedagogik qarorlarga aylantiruvchi analitik-amaliy mexanizm sifatida talqin qilindi.

Ichki va tashqi baholash o'rtasidagi ma'lumotlar aylanishi uzluksiz takomillash-tirishning zarur sharti sifatida asoslanib, **“me'yoriy talablar, monitoring dalillari, metodik qarorlar va qayta baholash”**dan iborat integrativ boshqaruv modeli taklif etildi. Ushbu yondashuv nazariy jihatdan ta'lim sifatini boshqarishning norma-jarayon-natija zanjirini aniqlashtiradi, amaliy jihatdan esa maktab rahbariyati va metodik xizmat uchun dalillarga asoslangan rejalashtirish, ichki baholashni kuchaytirish va metodik qo'llab-quvvatlashni differensial tashkil etish bo'yicha yo'nalishlarni belgilaydi. Keyingi tadqiqotlar maktablar kesimida integrativ modelni empirik sinovdan o'tkazish, indikatorlar tizimini lokal kontekstga moslashtirish va metodik xizmatning samaradorlik mezonlarini ishlab chiqishga qaratilishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Мирзиёев Ш.М. Новый Узбекистан: стратегия развития. Ташкент: Узбекистан, 2021. 464 с.
2. Ходжыев В. Та'лим менејменти va monitoring. Toshkent: O'qituvchi, 2019. 240 b.
3. Поташиник М. М. Управление качеством образования. – Москва: Педагогическое общество России, 2000. – 448 с.
4. G'ofurov A. Ta'lim sifatini boshqarish asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 256 b.
5. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. – London: Routledge, 2009. – 392 p.
6. UNESCO. Education for All Global Monitoring Report 2005: The Quality Imperative. – Paris: UNESCO Publishing, 2004. – 464 p.
7. Шамова Т.И., Третьяков П.И., Капустин Н.П. Управление образовательными системами. – Москва: Владос, 2002. – 320 с.
8. Deming W.E. Out of the Crisis. – Cambridge: MIT Press, 1986. – 507 p.
9. Fullan M. The New Meaning of Educational Change. – New York: Teachers College Press, 2007. – 338 p.